

FONOĞRAF ALANDA

Erken Dönem
Karşılaştırmalı
Müzikoloji Çalışmaları
ve Türkiye

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

Berceste

Yayınevi

Elif Damla Yavuz • Nihan Tahtaişleyen • Erdener Önder

Yayıma Hazırlayanlar: Elif Damla Yavuz, Nihan Tahtaışleyen, Erdener Önder
Kapak Görseli: Fonografin patent çizimi
Kapak Tasarım: Vural Bingöl
Grafik Uygulama: Gülbahçe Önder

Bercesteyayınevi
Erdener Önder
Koşuyolu Mah. Katip Salih Sk. No. 34/2 Kadıköy-İstanbul
www.bercesteyayınevi.org
bercesteyayınevi@gmail.com

Baskı: Berdan Matbaa
Davutpaşa Caddesi Güven İş Merkezi C Blok No. 215
Topkapı-İstanbul

1. Baskı: Kasım 2020
978-605-81141-1-1

© Bütün hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinin ve yazarların yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İçindekiler

Sunuş • i

Etnomüzikoloji Tarihinde Tarihsel Kaynaklar – Eleştirel Bir İnceleme
Susanne Ziegler (çevirenler: Divin Gençoğlan & İdil Özcan) • 1

Hubert Pernot'nun *Türk Diyârı*: Sakız Adası Fonograf Kayıtları
Nihan Tahtaişleyen & Ela Alpman • 19

Felix von Luschan ve 1902 Zincirli Kayıtları
Elif Damla Yavuz • 81

Erken Dönem Karşılaştırmalı Müzikoloji Çalışmalarında Viyana ve Berlin Ekolleri
Divin Gençoğlan & İdil Özcan • 99

İlk Fonograf Kayıtlarının Membaı: Berlin Fonogram Arşivi
Nihan Tahtaişleyen • 121

Kuzey Suriye'den Birkaç Türk Halk Şarkısı ve Fonograf Kayıtlarının Halkbilimi Açısından Anlamı
Felix von Luschan (çeviren: Elif Damla Yavuz) • 143

Fonografla Kaydedilmiş Türk Ezgileri
Otto Abraham & Erich Moritz von Hornbostel (çeviren: Elif Damla Yavuz) • 169

Fonografin Karşılaştırmalı Müzikolojideki Anlamına Dair
Otto Abraham & Erich Moritz von Hornbostel (çeviren: Elif Damla Yavuz) • 193

Afrika ve Okyanusya'daki Etnografik Gözlem ve Derlemeler için Kılavuz: 'Müzik'
Felix von Luschan (çeviren: Elif Damla Yavuz) • 209

Dizin • 219

Avedis'e

Sunuş

Karşılaştırmalı müzikoloji, gerek kuramlarını inşa ettiği varsayımlar gerekse çalışma biçimi nedeniyle miadını doldurduğu kabul edilen bir disiplin. Yine de günümüz müzikolojisi giderek daha fazla karşılaştırmalı müzikoloji deneyimine ve ardında bıraktığı literatüre salt eleştirel gözle bakmanın ötesine geçiyor. Klasik müzikolojinin 1970’lerde yaşadığına benzer şekilde etnomüzikolojinin kendi geçmişine dikkat kesilenler ile müzikolojinin tarihsel yaklaşımını ve yöntemini, özellikle alanda toplanmış ses malzemesine uygulamanın ve elde edilecek bulguları müzikolojik bilgi üretim süreçlerine daha etkin şekilde dâhil etmenin vakti geldiğine inananları bir araya getiren güncel bir eğilimden bahsetmek mümkün.

Karşılaştırmalı müzikoloji tarihini özetlemeyi hedeflememekle birlikte bizi bu çalışmayı yapmaya iten motivasyon, yukarıda bahsedilen eğilimle birkaç yönden örtüşüyor. Öncelikle karşılaştırmalı müzikoloji literatürünün Türkiye’yle ilgili yazılmış ilk makalelerini¹ müzikoloji disiplini perspektifinden Türkçeleştirerek uluslararası alanda önem taşıyan bu kaynaklara ve Felix von Luschan’ın 1902 yılında Zincirli’de yaptığı fonograf kayıtlarına dikkat çekmek istedik. Bu makalelerin günümüz Türkiye’si sınırları içinde alanda yapılan ilk fonograf kayıtlarına dayanması bir yana, özellikle ikisinin Otto Abraham ve Erich Moritz von Hornbostel gibi disiplinin kurucuları tarafından kaleme alınmış olmasının, karşılaştırmalı müzikolojinin henüz genç bir disiplinken nasıl çalıştığına dair genel anlatımlara kıyasla daha içeriden bir kavrayış sağlayacağını düşündük.

Bu noktada yukarıda anılan makalelerden ikisinin daha önce Selçuk Ünlü tarafından çevrilerek *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1976* ve *Türk Folkloru Araştırmaları 1981/1*’de yayımlandığını belirtmek gerekir. Ancak bu kitaptaki çeviriler birkaç yönden Ünlü’nün çevirilerinden ayrışıyor. Öncelikle Ünlü, muhtemelen kayıtları dinleme olanağına sahip olmadığı için şarkı metinlerini Luschan’ın metin transkripsiyonlarını temel alarak günümüz Türkçesiyle yayımlamayı tercih etmiş. Elinizdeki

1 Felix von Luschan’ın ‘Einige türkische Volkslieder aus Nordsyrien und die Bedeutung phonographischer Aufnahmen für die Völkerkunde’; Otto Abraham ve Erich Moritz von Hornbostel’in ‘Phonographierte türkische Melodien’ ve ‘Über die Bedeutung des Phonographen für vergleichende Musikwissenschaft’ başlıklı makaleleri.

çalışma içinde yer alan çeviride ise şarkı metinleri, fonograf kayıtları dinlenerek düzeltildi. Kayıtlarda bulunmayan, şarkıları söyleyen Avedis tarafından Luschan'a dikte ettirilmiş olan ya da Luschan'a metin transkripsiyonlarında yardımcı olan Hakkı Tevfik tarafından eklenmiş olan kısımlar köşeli parantezlerle gösterildi ve dipnotlarda belirtildi. Luschan ve Hakkı Tevfik'in malzemeye yaklaşma ve yorumlama biçimlerini yansıtabilme adına Ünlü'nün çevirisine almadığı dipnotları da Türkçe çeviride koruduk. Ünlü'nün çevirisinde yer almayan, Abraham ve Hornbostel'in fonograf kayıtlarından yaptıkları müzik transkripsiyonlarını ise özgün şekliyle verdik. Bu tercihin çok önemli sebepleri var: Öncelikle bu çalışmada Abraham ve Hornbostel'i eleştirmeyi hatta yargılamayı değil, müzikolojik yaklaşımları ve kullandıkları yöntemler hakkında bilgi vermeyi amaçlıyoruz. Abraham ve Hornbostel, makalelerinde transkripsiyon yaklaşımlarını hitap ettikleri Avrupalı kitleye göre şekillendirdiklerini, bu nedenle pek çok noktada inisiyatif aldıklarını açıkça belirttik. Tam da bu nedenle aksak ölçülerde alışkın oldukları ölçü birimlerini kullanmayı, dizileri ve ezgilerin ağırlık noktalarını geleneksel makam çerçevesi içinde değerlendirmeden saptamayı tercih ettikleri görülüyor. Ancak Abraham ve Hornbostel'in müzik transkripsiyonları ile dinlediğimiz kayıtlar arasında kimi zaman büyük farklılıklar olduğunu, bu gibi müzikler üzerine farklı teknik ve yöntemlerle yapılacak olası transkripsiyon çalışmalarının Abraham ve Hornbostel'inkilerden bambaşka olacağını belirtmeden geçemeyeceğiz. Bununla beraber kayıtları dinleyerek kendi transkripsiyonlarımızı üretmekten de özellikle kaçındık, çünkü frekans ölçümlerinde elimizdeki kayıtların ne kadar güvenilebilir olacağına, fonograf kayıtlarının hangi analog/dijital aktarımlar sonucunda bu hâle geldiğine dair bir bilgimiz yoktu; zira, aktarımlarda kullanılan analog cihazların devir hızları dahi birtakım sapmalara yol açmış olabilirdi. Dolayısıyla Abraham ve Hornbostel'in makalelerinde ne şekilde saptadıklarını açıkladıkları, dizilerin altında belirttikleri frekans ölçümlerini benimsedik. Bununla beraber parçaların ölçüleri ve ölçü bölünmeleriyle ilgili yorumlarımızı dipnotlarda belirttik.

Luschan, Abraham ve Hornbostel'in yukarıda anılan makalelerini, erken dönem karşılaştırmalı müzikolojisini Viyana ve Berlin ekolleri perspektifinden ele alan bir bölümle destekledik. Berlin Fonogram Arşivi'nin ses teknisyeni olan etnomüzikolog Albrecht Wiedmann'ın önerisiyle Luschan'ın 1904 yılında Afrika ve Okyanusya'da yürütülecek etnografik gözlem ve derlemeler için hazırladığı kılavuzun² müzikle ilgili bölümünü, Luschan'ın Zincirli'deki deneyiminin bir sonucu olarak gördüğümüz ve fonografin etnografik bilgi elde etme süreçlerine nasıl dâhil edilmeye çalışıldığını gösterdiğini düşündüğümüz için çalışmamıza ekledik.

² *Anleitung für ethnographische Beobachtungen und Sammlungen in Afrika und Oceanien.*

Alanda yapılmış fonograf kayıtları söz konusu olduğunda günümüz Türkiye'si dışında kaldığı ve Yunanca şarkıları derlemeye odaklandığı için pek bahsi geçmeyen, ancak bu tarihin önemli bir parçası olan, Hubert Pernot'nun 1898-1899 yıllarında Osmanlı Devleti sınırları içindeki Sakız Adası'nda yaptığı kayıtlarından bahsetmemek olmaz diye düşündük. Fakat kısa sürede Pernot'nun çalışmasının bizim yola çıkış düşüncemizden öte bir anlam taşıdığını fark ettik. Pernot da pek çok çağdaşı gibi halk müziğine ulusal, bölgesel ve özellikle Avrupa-merkezci kimlik inşası temelinde yaklaşıyor, halk müziği üzerine yapılacak çalışmaları dönemin kabul gören tarih ve dilbilim tezlerini teyit etmenin yollarından biri olarak görüyordu. Nitekim Pernot ve 1903 yılında yayımlanan *En Pays Turc: L'île de Chio* başlıklı çalışmasına odaklanan bu kitaptaki bölüm, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında yapılan böylesi çalışmaların Avrupa'nın ve Avrupa uluslarının kimlik inşasında ne denli önemli bir işlev üstlendiğini gösteriyor. Pernot'nun Sakız Adası kayıtları aynı zamanda erken dönem alan kayıtlarının ve kayıtlar üzerine yapılan çalışmaların, salt Klasik Batı müziği açısından ele alınsa dahi geniş bir erime sahip olduklarını, bu kayıtlara bir şekilde erişebilenlerin ellerinde yeni üretimlere dâhil edildiklerini ve yirminci yüzyıl başı oryantalizmi ve egzotizmde önemli rol oynadıklarını ortaya koyuyor. Diğer yandan Stavros K. Frangos'un da isabetle işaret ettiği gibi İstanbul ve İzmir'de yapılanlar başta olmak üzere erken dönem ticari kayıtlarla ilgili bilgiye sahipsek de Avrupalı bilim insanlarının Balkanlar ve Anadolu'da yürüttükleri çalışmalar sırasında alanda yaptıkları fonograf kayıtlarıyla ilgili bilgilerimizde büyük boşluklar bulunmakta. Bu nedenle elinizdeki kitapta ele alınan bilim insanları ve fonograf kayıtlarının, temel kaynaklarda ismi bu bağlamda geçenler olduğunu vurgulamak gerek. Bundan sonraki hedefimiz, dilbilimciler başta olmak üzere dönemin bilim insanlarının ardında bıraktığı makale ve kitaplarda aktarılanlardan yola çıkarak on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında alanda yapılmış kayıtların izini sürmek ve bu bilgi eksikliğini gidermektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) alanda yapılan ilk fonograf kayıtları ise iki nedenle bu çalışmadan hariç tutuldu. Birincisi, çalışmayı Türkiye'ye yakın coğrafyayla sınırlı tutma tercihimizdir. İkincisi ise ABD'de yapılan fonograf kayıtlarının kendi özelinde ele alınması gerekliliği ve konuyla ilgili çalışmaların müzikoloji literatürü içinde kendine özgü ve ayrı bir kol oluşturmasıdır. Bu literatürün özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren vaizlerin, misyonerlerin, devlet görevlilerinin, kâşiflerin, tüccarların ve gezginlerin Amerika yerlileriyle ilgili aktarımlarını da içerdiği düşünülürse kapsamının genişliği daha net anlaşılabilir. Her ne kadar kaybolmakta olan gelenekleri kayıt altına alma ve daha sonra üzerinde çalışılabilecek bir malzeme bütünü oluşturma gibi Avrupalı ve Amerikalı araştırmacıları alanda fonograf kayıtları yapmaya iten ortak nedenler olsa da Amerikalı araştırmacıları, erken dönemde

özellikle Amerika yerlileri ve Afrikalı-Amerikalılardan kayıt almaya iten bilimsel, politik ve manevi motivasyon ile bu araştırmacıların bireysel ve kurumsal ilişkilerinin Avrupalı meslektaşlarından farklı olduğu görülür.

Hem etnomüzikoloji içinde süregelen tarihsel kaynaklar, tarihsel yöntem ve kaynak eleştirisi tartışmalarından bahsetmenin gerekli olduğunu düşündüğümüz için, hem de bu çalışmanın yer aldığı geniş çerçevenin anlaşılabilmesi için Susanne Ziegler'in 'Historical Sources in the History of Ethnomusicology' başlıklı makalesinin çevirisini de çalışmamıza ekledik. International Council of Traditional Music (ICTM) bünyesindeki Tarihsel Kaynaklar Çalışma Grubu tarafından 2008'de Stockholm'de düzenlenen konferansta sunulan bildirimleri içeren *Historical Sources and Source Criticism* (2010, Svenskt Visarkiv) başlıklı kitap içinde yer alan bu makalenin, konunun ICTM içinde nasıl gündeme geldiğini, hangi dönemlerde hangi yaklaşımların öne çıktığını anlamak bakımından önemli olduğunu düşündük.

Tam bu noktada ICTM bünyesindeki Tarihsel Kaynaklar Çalışma Grubu'nun düzenlediği yukarıda anılan konferansın 12 yıl önce gerçekleştiğinin, söz konusu kitabın ise 10 yıl önce yayımlandığının altını çizmek gerekir. Elbette etnomüzikologların yürüttüğü tarihsel kaynaklar, tarihsel yöntem ve kaynak eleştirisi çalışmaları, bu süre içinde gelişmeye devam etti. Benzer şekilde Türkiye'de de konuyla ilgili çalışmalar ve yayımlar yapıldı. Ancak bu çalışmaların pek çoğu, kişisel gayretlerin ürünüdür. İlgili kurumlarımız, böylesi tarihsel çalışmalar yürütmek için ya yetersiz ve isteksizdir ya da içe kapalıdır; kurumsal malzemeye erişimin önüne konan bariyerler çoğu zaman ancak özel ilişkiler ve hayli yaratıcı yöntemler sayesinde aşılabilmektedir. Türkiye müzikolojisi yıllardır bu sorunu tartışmakta, gündeme taşımaya çalışmakta ve yine yıllardır sonuç alamamaktadır. Bu doğrultuda çalışmamıza eklediğimiz, Türkiye ile ilgili hatırı sayılır miktarda ses malzemesini içeren Berlin Fonogram Arşivi'nin tarihçesinin, Berlin karşılaştırmalı müzikoloji ekolü ile ilgili konularda olduğu kadar kurumsal ses arşivleri ve bu arşivlerde bulunan malzeme üzerine de bir kere daha dikkatle düşünme, tartışma ve değerlendirme için vesile olmasını umarız.

Makalesinin Türkçe çevirisinin yayımlanması için destek veren Susanne Ziegler'e; çevirileri ve özgün makaleleri ile çalışmamıza katkıda bulunan Divin Gençoğlan, İdil Özcan ve Ela Alpman'a; Felix von Luschan'ın fonograf kayıtlarıyla ilgili değerli yönlendirmeleri için Albrecht Wiedmann ve Berlin Fonogram Arşivi'nin yönetimine; Hubert Pernot'nun Sakız Adası kayıtlarıyla ilgili değerli yönlendirmeleri için Markos Dragoumis ve Melpo Merlier Müzik Etnolojisi Arşivi'ne; Felix von Luschan'ın Zincirli kayıtlarının Otto Abraham ve Erich von Hornbostel tarafından yapılan müzik transkripsiyonlarını aslına sadık kalarak yayıma hazırlayan Onur

Karabiber'e; Hubert Pernot'nun fonograf kayıtlarının Paul Le Flem tarafından yapılmış ve *En Pays Turc L'île de Chio*'da yayımlanmış m¼zik transkripsiyonlarını yine aslına sadık kalarak yayıma hazırlayan Erkan Çavdaroğlu'na; Yunanca kaynak ve şarkı isimlerini eviren Eirini Petsi'ye ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli aile üyelerimiz Nurcan Cantürk, Serkan Sevilgen, Ayten Önder, Sancar İlhan, Aysun, Derviş ve Emre Yavuz'a teşekkürü borç biliriz.

E.D. Yavuz, N. Tahtaışleyen, E. Önder
İstanbul, 2020